

vette a szabad farsangolás. A busók tevékenységét az alábbi mondás jellemzi: „Farsangkor mindent szabad”! A főtéren a busók megérkezével napjainkban is igazi „ereszd el a hajamat” hangulat kerkedik; máglyát gyújtanak, azt körül táncolják, dévajkodnak az emberekkel. Majd a farsangvasárnapot a hajnalig tartó sokácából zárja.

Húshagyókedd reggel aztán újra gyüle-

keznek a busók, a telet jelképező, „Poklada élt 3 napot” feliratú koporsóval. Délután a város műintézményeinek körül látogatása után a busók a főtérré viszik a koporsót, ahol azt a máglya tetejére feltornásszák. Este meggyújtják a máglyát, a telet jelképező koporsó elégetésével és körül táncolásával búcsúznak a hideg évszaktól, s köszöntik a tavasz eljövételt.

ALATTYÁN ISTVÁN

Skandináv mitológia

A skandináv mitológiáról rendszeres adatok csak a kereszténység felvételét megelőző pár évszázadból állnak rendelkezésünkre, s ezek főként kora keresztény izlandi írott forrásokban maradtak fenn. Fő forrásaink a régebbi vagy *Verses Edda* – mitológiai és verses énekek gyűjteménye, a 13. század második felében készült izlandi kéziratban (ún. *Codex Regius* 2365) – és az ifjabbik vagy *Próza-Edda*, „a skáldok” (vándordalnokok) költői mesterségének tankönyve. Ezt ugyancsak a 13. században állított össze az izlandi *Snorri Sturluson*, és skáld költeményeket (a 9. századtól kezdve), mitológiai talányok, metamorfák (*kenningek*) megfejtését és mitológiai áttekintését is tartalmazza; mitológiai adalékok vannak Snorri történeti krónikájában, a *Heimskringlában* (Földgömb), amelyben elbeszéli a norvég és egyes svéd királyok legendás történetét (ún. *Yngling-saga*).

Izland népét 1000-ben térítették keresztény hitre, Snorri az antik mitológiát részben történeti allegóriaként adja elő. Szinte vele egyidejűleg *Saxo Grammaticus* dán krónikáíró a *Gesta Danorum*-ban több mito-

lógiai történetet is elbeszél, az istenek helyébe királyokat és hősöket tesz. Mitológiai rendszer formájában tehát csak a skandináv mitológiát ismerjük (lényegében mint az Edda költői mitológiáját).

A skandináv eddikus mitológiai rendszer térbeli „világmodelljének” van „horizontális” és „vertikális” vetülete: az egyikből a másikba csak bizonyos átalakulások után lehet átmenni.

A horizontális vetület emberközpontú, strukturális alapját az ellentét adja, amelyet az emberek lakta, a föld középső, meghódított részén elterülő Midgard (a világnak a „középső” emberlakta földi része) s a föld puszta, köves és hideg peremvidéke (*Utgard*, *Jötunheim*), az óriások (*jötunok*) tanyája, valamint a földet övező óceán, vagyis Jörmungand (Midgardorm – Midgard kígyója – a világekígyó a skandináv mitológiában; egyike annak a három khtonikus szörnynek, amelyet Angrboda szült, s Loki nemzett) birodalma között alakult ki. Jötmungand másik neve: Midgard kígyója. Ez jelzi, hogy egykor a pozitív rendszer eleme volt, a föld támasza, tartója. Az óriások országának is-

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

mérve ezen kívül, hogy északon és keleten terül el. Az észak a skandináv mitológiában fokozottan démonikus jellegű (mint ahogy számos másikon is – finnek, szibériai népek), északon van a holtak birodalma, a Hél is – ami még érzékletesebben rajzolódik ki a kozmikus vetületben. A világkép mindkét vetületében megvan a négy törpe, nevük a négy égtájat jelenti – Austri, Vestri, Nördri, Sudri – ők tartják az eget a négy sarkán.

A vertikális kozmikus vetület központja a világfa, Yggdrasil az élet és sors fája. Ez a kőrifa köti össze az emberek lakta földet (Midgard) az éggel, ahol (Ázgágdban) az istenek lakoznak, s ahol az elesett harcosok sajátos „paradicsoma”, a Valhöll terül el. Ami a legfontosabb: összeköti a föld alatti világgal – ahol a holtak birodalma van –, a Héllal (a „lent” és az „észak”, mint már említettük azonossá válik), ahol a különféle vizek fakadnak. Szinte azt is mondhatnánk, hogy Hél az a központ, amelyben, mint pontban egybeesik a horizontális és vertikális világkép. A vertikális szerkezet ellentétbe állítja az embereket és az isteneket, a kiválasztott halottak égi birodalmát (a Valhöllt), és az egyszerű halandók föld alatti világát; ennek megfelelően az égi Valkűrök (a harcias szüzek, Ódin alárendeltjei, akik közreműködnek csaták idején a győzelmeik és halálok osztogatásában; a csatában elesett bátor hősöket elviszik a Valhöllbe s ott kiszolgálják őket) és a világfa tövéénél tanyázó Nornák (az alacsonyabb rendű istenek – születéskor az emberi sorsok meghatározói) a sorsistenek két kategóriáját jelentik. A Verses Edda első dalában, A Jósónő Jövendölésében a jósónő (völva), „kilenc világot” említ és kilenc fatövet vagy gyökeret, ezzel együtt azonban három gyökeret külön említ, ezek megfelelnek az embereknek, a déróriásoknak (Hrymtursok) és a Hélinek. A későbbi keletű Próza-Eddában már kevésbé éles a vertikális vetület, itt a gyökér nem az emberekkel, hanem az éggel kerül kapcsolatba, a

déróriások eddigre már kihaltak és a föld alatti birodalomban laknak, helyettük egyszerű óriások szerepelnek, a jötnök, akik a föld peremén élnek. A vertikális világrendben ezeknek a fa alkotta különböző kozmikus szinteknek megfelelői a „zoomorf” sorozatok: a fa csúcsában sas, tövéénél Nidhögg sárkány és négy rénszarvas (talán a négy égtáj), amelyek az Yggdrasil-kőrís lombját eszik – ez a középső szint. Nidhögg némiképp megfelel Jörmungandnak (a horizontális vetületben), mint ahogy a föld alatti forrásokat és folyókat a földet körülölelő óceánnal vetjük egybe. Ezenkívül a Valhöllben álló kecske és rénszarvas, a fa törzse és a tövéénél fakadó források ebben a vertikális vetületben egységet alkotnak a szent mész révén, mint ami az élet megújulásának és a mágikus erőnek a forrása. Az ágakon ugráló mókusz sajátos közvetítő a „fent” és a „lent” között. Az Yggdrasilon kívül a vertikális vetületben szerepel a szívárványhíd, a Bifröst, amely a földet és az eget köti össze egymással. A skandináv mitológia térbeli világképe ugyanolyan típusú, mint a legtöbb indoeurópai népe, sőt mint a szibériai és más népek mitológiai modellje, amelyet strukturálisan a világfa szervez egységbe.

Az idő vonatkozásában a skandináv mitológia „kozmogonikus” és „eschatologikus” mitológiára oszlik (teremtés- és világvége-mítoszok), közöttük nincs teljes szimmetria. A világ egyfelől víznek és tűznek, másfelől a hidegnek egymásra hatásából keletkezik, tűztől, árvízről, hidegtől és forróságtól pusztul el, a „kezd” és a „végpusztulás” idején lényegében ugyanúgy megismétlődik az istenek és a khtoikus lények párviadala. Ezzel szemben az „ázok” és „vánok” – a skandináv istenek két fő csoportja, akik kezdetben egymás ellenségei voltak, a „végórákban” egységes istensereget alkotnak.

Ez a mitológia a világ teremtését úgy rajzolja, mint a feneketlen világűr, a Ginnun-

gagap megtöltését s a káosz átszervezését kozmoszá. Az óriások nemcsak térben állnak szemben az istenekkel, hanem időben is megelőzik őket: Ymir, az első lény, a hermaphrodita óriás a kihűlő föld alatti vizekből (Elivager), a Ginnungagap végtelen semmi-jét megtöltő alvilági folyókból keletkezik; hónaljából, lába csosszanásából születnek a déróriások. Az istenek megölik Ymirt, testéből teremtik meg a világot.

Az istenek – az óriás Bur fiai – kiemelik a földet (valószínűleg az ős-óceánból, amely a térbeli világmodellben körülöleli a földet, vö. még azzal, hogy Tór kihalássza „Midgard kígyót”), és berendezik rajta a gyönyörűséges Midgardot; három az – Ódin, Lódur és Hönir – életre kelti a fából faragott emberkezdeményeket – Askr és Embla –, akiknek Midgardban kell majd lakniuk; megjelennek a nornák, akik kijelölik az emberek sorsát. Az istenek megépítik az égboltozatot, és kijelölik a Nap (Szól) és a Hold (Mani), a két testvér szerepét. A világteremtés munkája során megfékezik a khtonikus szörnyeket – Jörmungand kígyót, Fenrir farkast és hűgukat, a holtak birodalmának úrnőjét, Hélé (később atyjukat, Lokit is). Később azonban, ahogy közeledik a világvége, czecknek a szörnyeknek napvilágra kell törniük.

A skandináv mitológiában magát a kozmonógiát is áthatják eschatologikus motívumok. Az „aranykort”, amikor minden aranyból volt, a az istenek és az emberek élvezték a nyugalmat, hamarosan követi az ázok és a vánok első háborúja. A kopjahalál eredetét s a hadi avatási szertartások keretében végzett első rituális áldozatot, az ifjú Baldr isten megölését elbeszélő mítosz prologusául szolgál az igazi eschatologikus ciklushoz, megkezdődik a kozmosznak káosszá való visszaalakulása. Megszegnek fogadalmakat és erkölcsi normákat, pártütés bomlaszt nemzetségeket, három évig tombol a hideg. A világfa beleremeg mikor kitörnek a világba az alvilági szörnyek, holtakkal teli

hajót sodor az ár, s megjelennek Muszpell (a már a teremtés előtt is megvolt „tüzes ország”), s Szurt (a tüzes óriás), a Muszpellszheim tüzes óriása. Az istenek utolsó háborújában (Ragnarök), amelyben az istenek oldalán harcolnak a csatában elesett hősök (Einherják) is, az istenek és az alvilági szörnyek kölcsönösen ki írtják egymást. Szurt felgyújtja a világot, s a világ tűzben és özönvízben pusztul el, igaz, ezután újjá is kell születnie (a ciklikus korszak-ismétlődés gondolata vagy keresztény hatás?).

A teremtés- és világvégemítoszok körén kívül marad számos mitológiai történet az istenek és az óriások (jötunok), ill. törpék (dvergek) viszonyáról és háborúskodásáról. Az istenek és az óriások állandó harcának eseményei lényegében a kozmikus világmodell „horizontális” vetületén játszódnak le, amit csöppet sem zavarnak szerelmi kapcsolatok és exogém házasságok. A jötunok igyekeznek elrabolni az istennőket s az istenek varázscerejű attribútumait (Tór kalapácsát, Szif hajfűrtjét, Idun ifjító almáit), folyik értük a küzdelem, de kezdetben a varázscerejű tárgyakat és varázssitalokat ügyes törpék – dvergek – készítik, s az istenek mindezeket erőszakkal vagy ravasszággal szerzik meg tőlük.

Az istenek szemben állnak az ellenséges khtonikus szörnyekkel, és jötunokkal; főlébe emelkednek az álfoknak (eredetileg talán holtak lelkei, a természet alacsonyabb rendű szellemei), a vegetációs szellemeknek, a törpéknek, a női sorsmeghatározó lényeknek (valküöröknek és nornáknak), a földi hősöszoknak. Az istenek felső panteonja a skandináv kozmoteogóniában az istenek két csoportjának, az ázoknak és a vánoknak a háborújuk utáni egyesülése, összefogása után alakult ki, pontosabban annak eredményeképpen, hogy az ázok beolvasztották a vánokat, az istenségeknak ezt a meglehetősen szűk kategóriáját, amelynek tagjai, az agrárkultuszokhoz kapcsolódnak, mágikus

és látnoki erővel rendelkeznek, szakrákís békétűrés jellemzi őket (Njörd, Frey, Freyja). Ugyanezek a tulajdonságok az ázoknál már személyre szólnak: az agrárgazdasági jólét Törhöz, a varázslás és a jövendőmondás Ódinhoz, a békeszeretet Baldrhoz kötődik. Freyja Ód felesége, funkcionálisan, de szinte genetikusan azonos Friggel, Ódin feleségével, de az előbbi a vánok, az utóbbi az ázok közé tartozik. Az istenek és az ázok számos szövegben szinonímát jelentenek, mivel a dán agrármitológia alárendelődik az ódininak, vagyis Ódin égi-khtonikus, hadi és „sámán” – mitológiájának a maga Valhöllével, valkürjeivel, einherjáival, hadi avatási szertartásaival (pl.: Baldr halála). A mítoszokban úgy jelennek meg az ázok, mint egy Ódin vezette patriarchális közösség, ahol légyeges kérdéseket a ting dönti el, s nagy jelentőségük van az istenek rituális lakomáinak, s azokon a szent italnak.

A panteon tagjai

ÓDIN • hatalom, bölcsesség, mágia, benne katonai mágia, egyben a harcosok pártfogója, a Valhöll ura;

TÖR • hadi és agrárfunkciókat ellátó villámisten, az óriások és a világhígyó ellen vívott küzdelem egyik fő harcosa;

TYR • régi indoeurópai égisten, a katonai gyűlések és párviadalok pártfogója;

HEIMDALL • az istenek és a világhígyó őre;

HÖNIR, ULL • íjászipsten és síelő;

BALDR • az ifjú isten és a rituális áldozat;

NJÖRD • termékenység, tenger és hajózás;

HÖRD • a vak isten, Baldr gyilkosa;

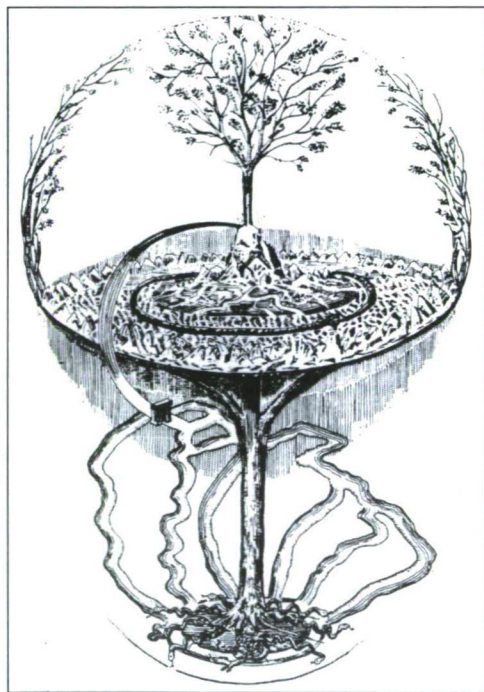
FREY • termékenység és béke;

LOKI • mitológiai csínytevő és tréfacsináló, a khtonikus szörnyek atyja, közvetítő az istenek és az óriások között;

BRAGI • skáldisten stb.

Van még néhány más ifjú isten, mint Vidar, Vali, Magni és Módi, akik elsősorban, mint apjukon és fivéreiken bosszút álló istenek szerepelnek; Hermond, aki igyekszik fivérét, Baldr-t visszahozni Héből, a holtak birodalmából. Víli és Vé csak mint Ódin fivérei, „Búr fiai” jelennek meg, Ód pedig csak mint Freyja férje, s talán egyben mint Ódin hiposztázisa. Az istennők ebben a panteonban – akik jobbára a vegetációs és az emberi termékenységgel tartanak kapcsolatot – elsősorban Frigg, Freyja, Szif, Idun, valamint Szkádi, a vadász és a síelő istennő, néha megemlítik Gefjont és Fullát.

Míg a kultuszban Ódinnak, Tórnak és Freynek volt nagy jelentősége, az elbeszélő mítoszokban Ódinnak, Tórnak és Lokinak, e főleg kultúrhősöknek jut a fő szerep: Ódin mint kultúrhős, teremtvő és sámán (pap), Tór mint vitéz katona megvédi az isteneket és az embereket a szörnyektől, Loki mint

YGGDRASZIL AZ ÉLET ÉS SORS FÁJA

negatív erejű kultúrhős, mitológiai tréfacsináló, „trickster”. Ódinnek az esztét hangszóllyozza a mítosz, Tórnak a fizikai erejét és az óriásokhoz illő dühét, Lokinak a szálhámoságát, ravaszságát. Tór ennek megfelelően az óriások és a vilákgígyó fő ellenfele, Ódin a nektár és a rúnák szerzője, a megtestesült bölcsesség, varázserő és látnoki képesség, Loki az örök fortélyos „szerző”, aki mitológiai értékeket szerez az isteneknek a törpéktől, az óriásoknak az istenektől, s aki működteti ezeknek az értékeknek az örök „körforgását”... .

A mitológia mély nyomokat hagyott a hőseposzokban; a rák maradt emlékek közül a legrégebbi a Beowulf angolszász mű (7. század vége – 8. század eleje, leírták 1000 körül), a The Fight at Finn’s Borough (9. század), a német Hildebrandslied (9. század eleje) stb. A legtöbb hőseposzt a 13. század elején jegyezték le: a Nibelungenlied-et, a Verses Edda hőseinek, a Próza-Eddából a „Költészet nyelve” című részt, és még sorolhatnánk a dalokat.

Ma már bizonyos, a mitológia – a vallás – a hiedelemvilág az akkori élet minden részére, az összes formájában kihatott, e nélkül az élet akkor – hagyományok, népi hiedelmek, „életcélok” stb. – elképzelhetetlen volt, gondoljunk itt a skandinávhoz úgymond rokon kelta kultúra tradícióira, kivetüléseire (az Arthur-mondakör). A mai ember belegondolni sem tud, milyen lehetett akkoriban az „élet” – mert igen, a mitológia ezt tükrözi: a félelmeket, a kilátásokat, a sikereket, a „Mi lett volna ha...?” vagy „Mi lenne ha...?” kérdésre a választ, s nem utolsósorban egy nép eredetét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

HOPPÁL MIHÁLY (szerk.): *Mitológiai enciklopédia*. I. kötet. Budapest, 1988, Gondolat.
Mitológiai ábécé. Budapest, 1985, Gondolat.
<http://stockholm.hungary.org/zitatort/page1.htm>
<http://radnoti.vac.hu/diakok/parnaki/pages/geris.htm>
www.ucalgary.ca
<http://odin.dep.no/odin/engelsk/norway/history>

Árnyék, kő, fény (4.)

Búcsúkép hazafelé

Mezey Pál fotóit külső munkatársunk, Máthé Zoltán gyűjtötte össze, és a nyugat-magyarországi városképeket Dr. Kubinszky Mihály gyűjteményében helyezte el. Hozzájárulásukat a képek közléséhez ezúton megköszönjük.